

गीतासोपानम् - सूक्तयः

Page 17

हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः । (भारविः)

पदविभागः - हितम्, मनोहारि, च, दुर्लभम्, वचः, (अस्ति)

अन्वयः - हितं मनोहारि च वचः दुर्लभम् (अस्ति) ।

तात्पर्यम् - यत् वचनम् अन्येषां कृते हिताय भवति श्रोतुमपि मधुरं भवति तादृशं वचनं विरलम् अस्ति । सर्वैः एतादृशं वचनं वक्तुं न शक्तम् । मधुरा वाक् विरला एव ।

Good and charming words are rare.

Page 19

सोत्साहानां नास्त्यसाध्यं नराणाम् ।

पदविभागः - सोत्साहानाम्, नास्ति, असाध्यम्, नराणाम्

अन्वयः - सोत्साहानां नराणाम् असाध्यं नास्ति ।

तात्पर्यम् - उत्साहिना मानवेन यत् किमपि कार्यम् असाध्यं न भवति ।

मनसि उत्साहं निधाय सः सर्वाणि कार्याणि कर्तुं शक्तः भवति ।

There is nothing impossible for men with enthusiasm

Page 24

उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीः ।

पदविभागः - उद्योगिनम्, पुरुषसिंहम्, उपैति, लक्ष्मीः

अन्वयः - लक्ष्मीः उद्योगिनं पुरुषसिंहम् उपैति ।

तात्पर्यम् - यः पुरुषः परिश्रमं करोति ऐश्वर्याधिदेवता श्रीः तस्मै एव अनुग्रहं ददाति । परिश्रमणः पुरुषस्य जीवनं एव धनेन पूर्णं भवति ।

The Goddess of wealth, Lakshmi comes to men who is diligent like a lion,

Page 31

आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ।

पदविभागः - आत्मा, एव, हि आत्मनः बन्धुः, आत्मा, एव, रिपुः, आत्मनः, (भवति)

अन्वयः - आत्मा एव हि आत्मनः बन्धुः, आत्मा एव आत्मनः रिपुः (भवति) ।

तात्पर्यम् - मनः एव एकस्य मनुष्यस्य मित्रं भवति । समानं मनः एव शत्रुः अपि भवति । आत्मा एव मनुष्यस्य हितंचिन्तयति ।

Let a man raise himself by his own self; let him not debase himself. For he is himself his friend, himself is foe. Bhagavad Gita: Chapter 6, Verse 5

Page 54

स सुहृद् व्यसने यः स्यात् ।

पदविभागः - सः, सुहृद्, व्यसने, यः, स्यात्, (अस्ति)

अन्वयः - यः व्यसने स्यात् सः सुहृद् (अस्ति) ।

तात्पर्यम् - यः कष्टकाले अपि अस्माभिः सह तिष्ठति अस्मान् न त्यजति सः एव साक्षात् मित्रं भवति ।

A friend in need is a friend indeed.

Page 59

क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे

पदविभागः - क्रियासिद्धिः, सत्त्वे, भवति, महताम्, न, उपकरणे

अन्वयः - महतां क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति । उपकरणे न भवति ।

तात्पर्यम् – महाजनानां कार्याणां फलनिष्पत्तिः आत्मशक्त्याम् अथवा स्वस्य शक्तौ एव भवति । केवलं तेषां साधने न भवति ।

The actions of great people are accomplished by their inner strength, not by the means of doing it.

Page 68

मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः

पदविभागः - मनः, एव, मनुष्याणाम्, कारणम्, बन्धमोक्षयोः,
(अस्ति)

अन्वयः - मनुष्याणां बन्धमोक्षयोः कारणं मनः एव (अस्ति) ।

तात्पर्यम् – मानवानां आसक्तेः मुक्तेः च मूलं तेषां मनः एव भवति ।

The mind is the cause of bondage and liberation for
men

Page 76

वज्रादपि हि वीराणां चित्तरत्नमखण्डितम् ।

पदविभागः - वज्रात्, अपि, हि, वीराणाम्, चित्तरत्नम् अखण्डितम्,
(भवति)

अन्वयः - वीराणां चित्तरत्नं वज्रात् अपि हि अखण्डितम् (भवति) ।

तात्पर्यम् – वज्रम् एकं कठिनं वस्तु अस्ति। तस्य खण्डनम् अन्य-

कठिन-वस्तुना एव कर्तुं शक्यते। वीराणां मनः एकम् अमूल्यं रत्नम् इव
अस्ति। वीराणां धैर्यगुणस्य नाशनं वज्रेण अपि कर्तुं न शक्यते ।

दृढचित्तेन कार्यं कुर्वन्ति चेत् केनापि तस्य भङ्गं कर्तुं न शक्यते ।

Certainly, the mind of the wise, which is like a gem, is
more unbreakable than a diamond.

Page 84

असतां सङ्गदोषेण साधवो यान्ति विक्रियाम् ।

पदविभागः - असताम्, सङ्गदोषेण, साधवः, यान्ति, विक्रियाम्

अन्वयः - असतां सङ्गदोषेण विक्रियां साधवः यान्ति ।

तात्पर्यम् – दुर्जनानां सम्बन्धेन साधुजनाः अपि प्रदुष्टं प्राप्नुवन्ति ।

By keeping the company of untrue and evil minded persons the fame and status of even the most honourable and righteous persons is put to harm।

Page 96

क्षणशः कणशश्चैव विद्यामर्थं च साधयेत्

पदविभागः - क्षणशः, कणशः, च, एव, विद्याम्, अर्थम्, च, साधयेत्

अन्वयः - क्षणशः विद्यां कणशः अर्थं च एव साधयेत् ।

तात्पर्यम् – अस्माभिः ज्ञानं प्रतिक्षणं धनं प्रतिकणं च प्राप्तव्यम् ।

प्रतिक्षणं पठित्वा विद्या अर्जितव्या । प्रतिकणं सङ्गृह्य वित्तं

सम्पादनीयम् ।

Knowledge should be gained through minute by minute efforts. Money should be earned utilizing each and every resource.

Page 115

बहुविघ्नास्तु सदा कल्याणसिद्धयः ।

पदविभागः - बहुविघ्नाः, तु ,सदा, कल्याणसिद्धयः, (भवन्ति)

अन्वयः - कल्याणसिद्धयः बहुविघ्नाः तु सदा (भवन्ति) ।

तात्पर्यम् – सत्कार्य-सम्पादनार्थं बहवः विघ्नाः भवन्ति एव ।

There are always many obstacles to the fulfilment of good deeds.

Page 127

आपत्काले च कष्टे च नोत्साहस्त्यज्यते बुधैः ।

पदविभागः - आपत्काले, च, कष्टे, च, न, उत्साहः, त्यज्यते, बुधैः ।

अन्वयः - बुधैः आपत्काले कष्टे च उत्साहः न त्यज्यते ।

तात्पर्यम् – विपदि दुःखकाले च अपि प्राज्ञाः जोषं न विमुञ्चन्ति ।

Wise do not shed firmness in adversity and pain.

Page 133

जितक्रोधेन सर्वं हि जगदेतद्विजीयते ।

पदविभागः - जितक्रोधेन, सर्वम्, हि जगत्, एतत्, विजीयते

अन्वयः - जितक्रोधेन एतत् सर्वं जगत् विजीयते हि ।

तात्पर्यम् – यः मानवः मनसि विद्यमानं क्रोधं जयति सः सर्वं प्रपञ्चं जेतुं शक्तः भवति ।

Control anger and you will control the entire world.

Page 141

पदं हि सर्वत्र गुणैर्निधीयते ।

पदविभागः - पदम्, हि, सर्वत्र, गुणैः, निधीयते ।

अन्वयः - गुणैः हि सर्वत्र पदं निधीयते ।

तात्पर्यम् – सद्गुणयुक्त-सज्जनाः यत्र यत्र गच्छन्ति तत्र तत्र तेषां पादचिह्नं अथवा उत्तमगुणान् मुद्रयन्ति ।

Good qualities put their footprints everywhere.

Page 145

जितक्रोधेन सर्वं हि जगदेतद्विजीयते ।

पदविभागः - जितक्रोधेन, सर्वम्, हि जगत्, एतत्, विजीयते

अन्वयः - जितक्रोधेन एतत् सर्वं जगत् विजीयते हि ।

तात्पर्यम् – यः मानवः मनसि विद्यमानं क्रोधं जयति सः सर्वं प्रपञ्चं जेतुं शक्तः भवति ।

Control anger and you will control the entire world.

Page 149

परान् समुपसेवेत न सेव्येत परं परैः ।

पदविभागः - परान्, समुपसेवेत, न, सेव्येत, परम्, परैः

अन्वयः - परान् समुपसेवेत परम् परैः न सेव्येत ।

तात्पर्यम् – वयं अन्येषां कृते सेवां कुर्याम । किन्तु अन्यैः कृता सेवा अस्माभिः न प्राप्तव्या । वयम् “अस्माकं कृते सेवां कुर्यात्” इति कदापि न प्रेरयाम । “अहं अन्येषां कृते सेवां न करोमि । किन्तु अन्ये मम सेवां कुर्युः ।” इति भावः अनुचितः ।

One should serve others and not be served by others.

Page 157

कर्तव्यमेव कर्तव्यं प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥

पदविभागः - कर्तव्यम्, एव, कर्तव्यम्, प्राणैः, कण्ठगतैः, अपि

अन्वयः - प्राणैः कण्ठगतैः अपि कर्तव्यं कर्तव्यम् एव ।

तात्पर्यम् – मृत्युः समीपे अस्ति चेत् अपि यत् स्वधर्मकार्यं कर्तव्यं तत् निश्चयेन करणीयम् । मरणस्थितिः भवति चेत् अपि स्वधर्मं आचरेम ।

The duty (responsibility) should be performed even if death is at the door, and it kills you.

Page 168

अपन्थानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुञ्चति ।

पदविभागः - अपन्थानम्, तु, गच्छन्तम्, सोदरः, अपि, विमुञ्चति

अन्वयः - सोदरः अपि अपन्थानं गच्छन्तं तु विमुञ्चति ।

तात्पर्यम् – यः मानवः अधर्ममार्गेण गच्छति तस्य सहोदरः अपि तं त्यजति ।

To a person who follows the path of injustice and treachery even his own brother abandons him.

शयानं चानुशेते तिष्ठन्तं चानुतिष्ठति ।

अनुधावति धावन्तं कर्म पूर्वकृतं नरम् ॥ (महाभारतम्)

पदविभागः - शयानम्, च, अनुशेते, तिष्ठन्तम्, च, अनुतिष्ठति,
अनुधावति, धावन्तम्, कर्म, पूर्वकृतम्, नरम्,

अन्वयः - पूर्वकृतं कर्म शयानम् (नरम्) अनुशेते तिष्ठन्तम् (नरम्)

अनुतिष्ठति, धावन्तम् (नरम्) अनुधावति च ।

तात्पर्यम् - अस्माभिः पूर्वजन्मनि कृतानि पुण्य-पाप-कर्माणि अस्मान्
निश्चयेन अनुसरन्ति । शयन-समये तानि कर्माणि अस्मभिः सह शेरते ।
तिष्ठन-समये तानि अस्मभिः सह तिष्ठन्ति । समानं धावन-समये कर्माणि
अस्मान् अनुधावन्ति । अस्माभिः कृतानां कर्मणां फलम् अस्माभिः
अनुभवितव्यम् एव ।

Action performed by a person in the past always
follows him. It sleeps with him during his sleep, stands
with him when he is standing and runs with him when
he is running!